

О. Г. Бортнікова,

*кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри глобалістики, євроінтеграції та
управління національною безпекою,
Національна академія державного управління
при Президентові України*

Основні принципи та види управління релігійним простором України

У статті здійснено теоретико -методологічне обґрунтування основних принципів та видів управління релігійним простором України як складної, великої, відкритої, динамічної соціальної системи, що саморозвивається. Відповідно до цього наведено положення загальної теорії управління складними соціальними динамічними системами та охарактеризовано види і механізми управління, в тому числі ті, що використовуються для управління функціонуванням релігії в соціумі та розвитком релігійного простору країни . Обґрунтовано, що сутність процесу управління релігійним простором України полягає у правильному ініціюванні бажаних щодо соціальних та релігійних спільнот, суспільства тенденцій саморозвитку цієї системи. Такий підхід щодо управління релігійним простором має універсальне значення. Запропоновано способи управління релігійним простором України за результатами методологічного забезпечення вдосконалення управління організаційними системами в невизначених середовищах.

Ключові слова: релігійний простір, функціонування релігії в соціумі, загальна теорія управління складними соціальними динамічними системами, синергетика, принципи управління релігійним простором.

Within the article the theoretical and practical bases of basic principles and types of control religious space Ukraine as a large open complex, dynamic social systems, self-developing. Accordingly, given the general theory of complex social dynamic systems and describes the types and mechanisms of management, including that used to control the operation of religion in society and the development of religious space. The essence of the process of managing religious space Ukraine consists of true initiation desirable for social and religious communities, social trends of the self-system. This approach to the management of religious space has a universal appeal. As a result

of methodology for improving the management of organizational systems in uncertain environments suggested ways of managing religious space Ukraine.

Key words: religious space, function of religion in society, the general theory of complex social dynamic systems, synergy, management principles, religious space.

В статье осуществлено теоретико-методологическое обоснование основных принципов и видов управления религиозным пространством Украины как сложной, большой, открытой, саморазвивающейся динамичной социальной системы. В соответствии с этим приведены положения общей теории управления сложными социальными динамическими системами и охарактеризованы виды и механизмы управления, в том числе используемые для управления функционированием религии в социуме и развитием религиозного пространства страны. Обосновано, что сущность процесса управления религиозным пространством Украины состоит в правильном инициировании желательных для социальных и религиозных сообществ, общества тенденций саморазвития этой системы. Данный подход к управлению религиозным пространством имеет универсальное значение. Предложены способы управления религиозным пространством Украины по результатам методологического обеспечения совершенствования управления организационными системами в неопределенных средах.

Ключевые слова : религиозное пространство, функционирование религии в социуме, общая теория управления сложными социальными динамическими системами, синергетика, принципы управления религиозным пространством.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями . Релігійний простір суспільства є відкритою системою, здатною до самовдосконалення і водночас до впровадження в процес його формування новітніх принципів і технологій управління.

Вивчення явища релігії має міждисциплінарний та диференційований характер, оскільки практично всі сфери людської діяльності в тих чи інших межах або детермінуються релігійним простором, або стикаються з ним, що свідчить про величезний інтерес до цього питання з боку дослідників різних тематичних напрямів.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження М.Вебера, Е.Дюркгейма відносять до сфери соціології релігії, яка як су-міжний і міждисциплінарний напрям характеризує взаємодію

соціального та релігійного, основні причини появи релігійних інституцій і відповідної релігійної поведінки саме в соціальних відносинах, що склалися, в рамках конкретної спільності [4; 10]. Трансформації релігійного простору (поля) розглядаються вченими постіндустріального суспільства, зокрема Е.Гіденсом, Е.Тоффлером [6; 24].

Взаємодія релігійного простору (поля) та різних явищ суспільного і культурного життя сучасного постсекулярного суспільства досліджується в роботах таких авторів, як П.Бурдьє, Ю.Габермас, Н.Луман [3; 5; 15]. Проблемі формування та реалізації державної політики і стану міжконфесійних відносин в Україні присвячена праця С.Здіюрука [12]. Сучасний дискурс релігійного простору в наукових колах дослідників залучає до обговорення праці таких науковців, як Д.Анікін, О.Решетняк [1; 21].

Дослідженню теоретичних та практичних аспектів управління складними системами присвячена велика кількість літератури [2; 7–9; 11; 14; 16–20; 22; 23]. Однак учені практично не розглядають питання проектування механізмів формування та управління релігійним простором України.

Необхідність розбудови цілісної системи формування релігійного простору, яка б відповідала національним інтересам і світовим тенденціям розвитку, потребує ґрунтовного наукового забезпечення, що є загальною проблемою. Стратегія розвитку духовності українського народу охоплює такі основні *завдання*: зміцнення національної системи освіти і виховання; розвиток особистості, формування громадянина, а також національної ідеї, здатної об'єднати суспільство; наукове обґрунтування розробки ефективних механізмів розроблення державної політики щодо забезпечення свободи совісті та релігії тощо. Зазначена стратегія охоплює загальну тематику і спрямованість наукових досліджень. *Невизначеною раніше частиною загальної проблеми* залишається питання управління системою формування релігійного простору України.

Формулювання цілей дослідження. Мета статті – в інтересах наближення дослідження до потреб практичної діяльності обґрунтувати основні принципи та види управління системою формування релігійного простору виходячи з ідеї про поле структур та еволюційного розвитку цієї системи. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: провести аналіз теоретичних та методологічних проблем управління процесом формування релігійного простору та з'ясувати характер відносин між релігійними організаціями і соціальними об'єднаннями,

охарактеризувати їх взаємозв'язок, тенденції подальшого розвитку і впливу на формування релігійного простору.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Дослідження принципів та видів управління системою формування релігійного простору України передбачає детальне вивчення літератури із цього питання. Аналіз її змісту дав би змогу сформулювати низку висновків, що відображають основні тенденції розвитку філософії, релігієзнавства та науки з державного управління в цій галузі.

Будь-яка система утворюється та функціонує з метою отримання певного результату. Тому, розглядаючи питання управління складними системами, у тому числі і релігійним простором країни, передусім потрібно встановити, хто в цьому зацікавлений і якими є цілі функціонування системи. Зазвичай вводиться поняття суб'єкта як джерела цілей і завдань, що повинні вирішуватися системою [18, с. 78]. Під суб'єктом розуміється як певна особистість (чи група людей), так і активна система більш високого рівня (надсистема), до складу якої входить система, що розглядається. Для досягнення мети, наприклад бажаного впливу на середовище, використовується певна сукупність засобів системи, яку називають об'єктом. При цьому об'єкт допускає організацію цілеспрямованого впливу на нього з боку суб'єкта, надсистеми. Таким чином, суб'єкт, формулюючи мету, наперед має певне уявлення про майбутній об'єкт, що безпосередньо бере участь у виконанні поставленого перед системою завдання. Отже, під управлінням розуміється організація тако-го цілеспрямованого впливу на об'єкт, у результаті якого він переходить у стан, коли його вихідні характеристики забезпечують досягнення мети, що поставлена перед системою в цілому.

Розглянемо це докладніше. Як бачимо, метою є досягнення об'єктом певного стану, але описаного відповідно до мети функціонування системи. На випадок зміни (дрейфу) ситуації суб'єкт повинен увесь час не лише управляти, а й, можливо, коригувати мету. Отже, поставлено завдання синтезу управління, що задає суб'єкт, надсистема. Це завдання, звичайно, спочатку вирішується без урахування випадкових явищ. Проте суб'єкту не доводиться розраховувати на виконання завдання в природний спосіб у складній ситуації, тому він і починає управляти ситуацією. Управління суб'єкта необхідне для того, щоб досягнути поставленої перед системою мети щодо врахування дрейфу ситуації.

Під об'єктом, яким можна управляти, розуміється можливість досягнення поставлених цілей у різних можливих ситуаціях. Абсолютна керованість складних систем можлива лише в разі невеликої кількості цілей, стабільності середовища, виділення значних ресурсів на управління. Тому більшість складних систем, у тому числі релігійний простір, звичайно має відносну керованість. Звідси відоме припущення про наближену оцінку структури на управління відотною кількістю параметрів, якими можна управляти. З метою синтезу управління створюють моделі об'єкта управління. Лише за її допомогою можна побудувати управління складною системою. Процес управління об'єктом без моделі може бути реалізований лише методом спроб та помилок, що неприйнятно для духовних, релігійних і соціальних систем.

Управління у складних системах має два аспекти: управління поведінкою системи (власне управління, як це розуміється в простих системах) та управління розвитком системи. Під управлінням поведінкою розуміється управління системою в разі незмінності її структури інформаційного забезпечення та морфології (зокрема складу елементів та їх композицій). Розвиток системи – це процеси, що відбуваються в ній для підвищення загальної ефективності функціонування. Розвиток системи може досягатися за рахунок управління параметрами можливості виникнення ситуацій або зміни інформаційного забезпечення, або ж обох разом; навчання системи без істотного збільшення складу, тобто підвищення цінності інформації (при цьому навчання відбувається під впливом середовища). Під управлінням розвитком розуміється таке управління релігійним простором, коли проводиться потактове варіювання параметрами або вдосконалення структури та (або) інформаційного забезпечення системи, в тому числі з використанням навчання. Використання управління розвитком призводить до істотного ускладнення всієї організації процесу управління релігійним простором, логіки всієї системи управління, складу та засобів, необхідності використання потактового управління. Застосовувати таке управління доводиться, якщо в зовнішньому середовищі відбуваються різні істотні зміни або якщо зовнішнє середовище активне, наприклад відбуваються зміни в суспільстві, що породжують нові ідеали.

Раніше зазначалося, що система повинна певним чином реагувати на вхідні сигнали. А загалом керівний вплив та параметри мають бути вибрані з безлічі вхідних сигналів, що використовуються для управління системою через органи управління.

Загальна характеристика фундаментальних принципів (способів) і видів управління, в тому числі використаних для управління складними (як і релігійний простір) системами, наведена в робо-тах [9; 18]. Найпростішим є програмне управління без зворотних зв'язків (принцип розімкненого управління). Проте в разі істотно-го впливу непередбачених випадкових складових у процесі функціонування релігії в соціумі таке управління релігійним простором не вдається реалізувати. Використовується управління зі зворотним зв'язком (принцип зворотного зв'язку). Існує група типів управління зі зворотним зв'язком, які більш-менш прийнятні для однокритеріальних завдань та порівняно простих систем. До цих систем управління можна віднести: системи автоматичної стабілізації; програмного управління; слідкуючі системи; екстремальні системи; системи оптимального управління. Ці типи управління зі зворотним зв'язком використовуються в управлінні релігійним простором на рівні елементів та підсистем системи (наприклад, можливо виокремити структурні рівні: сакральний, конфесіональний і релігійний простір регіону, області та району).

Багато питань систем управління розглядається в наукових дисциплінах: економіці, теорії ерготичних систем та ін. [14; 17; 22]. З викладеного випливає, що, незважаючи на розмаїття систем, у будь-якій з них завжди виділяються певні основні функції та структура, притаманні об'єкту (процесу), що управляється, та управляючому пристрою (система, підсистема). Саме управління являє собою цілеспрямований вплив на об'єкт, вибраний із безлічі можливих впливів. В ієрархічних системах це управління набуває найбільш закінченої форми централізованого командного управління [8; 9]. Джерелом та стимулом управляючих процесів є верхня позиція структурної ієрархії; ініціатива (систем, підсистем) на нижньому рівні обмежена, а їх функціональна поведінка має виконавчий характер. У літературі розглядаються можливості вирішення завдань управління складними системами на основі інших підходів, зокрема стохастичного, ситуаційного та оперативного [19].

Для вирішення дуже складних питань синтезу управління складними системами широко використовуються методи управління ефективністю. За сутністю та змістом управління в складній системі – це зовнішнє та внутрішнє стимулювання в ній. Усі прямі та зворотні зв'язки є стимулами, що викликають у ній внутрішні системні процеси. Функціонування системи і його наслідки визначаються внутрішніми вихідними процесами в

системі та впливом середовища. Проблема управління зводиться до виявлення збуджувальних та гальмувальних стимулів, що впливають на поведінку системи та конкретний результат її функціонування з досягнення цілі стосовно ефективності, що вимагається [11]. По-перше, відповідно до цілей та меж дослідження необхідно зазначити, що проведений аналіз підходів до управління складними системами не претендує на вичерпну повноту та завершеність. Важливо акцентувати увагу на складності, багатогранності, нелінійності та можливому характері цього процесу. По-друге, солідаризуючись з думкою про управління складними умовами як управління обставинами з ефективністю, проаналізуємо одну з найскладніших проблем – управління розвитком релігійного простору України. Традиційний, такий, що панує до цього часу підхід до управління природними та соціальними процесами, у тому числі і формуванням релігійного простору, базується на лінійному функціонуванні складних систем. Його сутність полягає в тому, що результат зовнішнього управління прямий та однозначний, наслідок докладених зусиль за схемою “управляючий вплив – бажаний результат” є лінійним. Недостатня ефективність, дієвість управління релігійним простором зумовлюють необхідність перегляду способів організації та управління системою. На наш погляд, одним із можливих напрямів такого перегляду є перехід до синергетичного бачення процесів розвитку релігійного простору України.

Спробуємо підсумувати викладене вище. Організація і культура об’єднуються в єдине ціле у процесі прийняття рішень. Виходячи з цього відбувається важливий процес: організація як деякий суб’єкт формує акт відтворювальної діяльності, що змінює як саме відносини людей (наприклад відносини у зв’язку та з приводу прийняття рішень в організації формування стану духовності), так і її культуру (субкультуру). Центральним пунктом, фокусом цієї діяльності є прийняття рішення, акт осмислення та переосмислення всіх парадоксів, суперечностей суб’єкта. Рушійною силою прийняття рішення є внутрішнє напруження, що виникає між модальностями культури та релігійності, між цілісною картиною світу та елементами, що суперечать цьому цілісному світу. Істотність цього внутрішнього напруження викликає дедалі більший інтерес дослідників, оскільки воно притаманне кожному культурному акту. Прийняття рішень завжди є поєднанням різних шарів, суперечливих знань (наприклад різних рівнів предметного знання). Внутрішнє напруження формує якусь фокус-проблему, яка повинна перебороти суперечності, перетворити останню у певну

пробле-му, яку можливо вирішити [25, с. 89]. Один з найважливіших ас-пектів її вирішення – постійне формування деякого проміжного змісту між опозиціями “особистість – суспільство”, “релігійність суб’єкта – релігія в цілому”, формування певного суб’єкта – спільності з притаманною йому субкультурою (наприклад релігій-ний простір). Отже, релігія функціонує, концентрується, фокусуєть-ся навколо кожної зі спільностей у суспільстві, що набувають фор-ми в процесі організації . Релігія та організація об’ єднуються в єдине суперечливе ціле. Інновація є суперечливою єдністю со-ціальної та культурної зміни.

У цьому плані становлять інтерес аналіз та висновки про різні історичні моделі соціального управління ряду дослідників. Наприклад, І.Пригожин виділяє два характерних параметри функ-ціонування суспільної системи: міру складності, яка визначається через кількість елементів, що функціонують, та величину со-ціального тиску, примушення, інтенсивність зовнішнього управ-ляючого впливу на індивідів. Він доходить висновку, що найбільш стійко функціонують “архаїчні соціальні системи ” [20, с. 103]. Дослідники О.Князева та С.Курдюмов виходячи із загальних синергетичних уявлень також звертають увагу на два моменти. По-перше, значимість соціальних тенденцій, які складаються унизу, на рівні окремих особистостей та об’єднань (груп), а не команд-но-адміністративного впливу згори, який підпорядковує реальність та заводить функціонування соціальних систем у глухий кут. По-друге, роль різноманітності, розмаїття інтересів, вольових праг-нень та дій окремих особистостей і груп, тоді як пригнічення, утиск цієї різноманітності, обмеження спектра теоретичних позицій та прак-тичних дій призводить до деформації природного напрямку розвитку суспільства як системи та її підсистем [13]. У релігійному просторі, що еволюціонує, виникають та проявляються різні види активності, які включені в згадану систему. Це елементи, які безпосередньо не призводять до адаптивних прагматичних ефектів, та елементи, що задовольняють потреби цієї системи, тобто забезпечують її збережен-ня, стійкість, а також елементи, що здатні виступати регулятором змін у релігійному просторі в умовах, що змінюються.

Названі особливості управління релігійним простором спря-мовані на врахування специфіки цієї системи та базуються на та-ких основних принципах (положеннях).

Принцип ієрархічності пізнання [2, с. 67]. Він вимагає трирівневого вивчення предмета: вивчення самого предмета –

“власний” рівень; вивчення цього самого предмета як елемента більш широкої системи – “вищий” рівень; і, насамкінець, вивчення цього самого пред-мета через співвідношення його складових – “нижчий” рівень.

Принцип цілісності, згідно з яким складна велика система має розглядатися як єдине ціле. У системі окремі елементи виступають самостійно, але з урахуванням певного місця в цілому, тобто для системи характерна цілісність та доцільність як невід’ємний бік її організації та поведінки. У деяких роботах цей принцип називають принципом інтеграції [16].

Принцип організованості, відповідно до якого системі властива певна структурна впорядкованість, вона – не простий конгломерат, а комплекс підсистем з певними зв’язками, що функціонують в інтересах досягнення єдиної мети. Ці елементи мають певну ознаку спільності, що об’єднує в групу певного рівня ієрархії.

Принцип внутрішніх закономірностей, або постулат автономності. Він застосовується до релігійного простору – система існує в певному суспільному реальному просторі, в реальному світі та взаємодіє з ним. Проте основне значення мають процеси, що відбуваються всередині системи з метою вирішення завдань та є відповідною реакцією на вплив зовнішнього середовища. Відомі загальні закони розвитку, що є інваріантними до всіх систем. Але існують і внутрішні закономірності, притаманні лише релігійній сфері. На основі вивчення цих внутрішньосистемних закономірностей виявляються існування та збереження релігійного простору як системи, його стійкість.

Принцип (постулат) дії. Для зміни поведінки системи необхідний певний приріст впливу, що перевищує поріг значення. Зміна поведінки релігійного простору може бути пов’язана з виникненням нових релігійних організацій, конфесій, інституціональними та інформаційними впливами, які, нагромаджуючись, впливають стрибкоподібно на суспільство шляхом якісного переходу. Можливий їх одно-часний вплив. Сам поріг є функцією переходу кількості в якість, по-казником кількості певної інформації. За певного рівня впливу середовища може виникати потреба в істотній “перебудові” релігійного простору зі зміною структури, параметрів, можливо, навіть зміною цілей її функціонування, а отже, і критеріїв оцінки.

Принцип невизначеності. Для управління релігійним простором потрібна зміна деяких вихідних характеристик системи (вимог до неї). Підвищення одних вимог (наприклад зменшення впливу на особистість) може призвести до погіршення характерис-

тик надсистеми, у яку вона включена (наприклад послаблення ролі громадянських організацій, згуртованості тощо).

Принцип цілеспрямованості. Під цілеспрямованістю розуміється функціональна тенденція до досягнення релігійним про-стором деякого стану або посилення чи збереження деякого про-цесу. При цьому система виявляє протидію зовнішньому впливу, використовуючи середовище, випадкові події. У системі, таким чином, закладається неоднозначність поведінки та можливість її вибору, тобто поведінка системи перебуває в істотному неодно-значному зв'язку із ситуацією. Ступінь цієї неоднозначності залежить від ситуації та зовнішніх зв'язків.

Принцип модулювання. Оскільки процес функціонування релігії в суспільстві визначається комплексною залежністю від зовнішніх та внутрішніх факторів, це призводить до необхідності побудови релігійного простору з більшої кількості окремих частин, підсистем, елементів, часом різних за складом, аж до введення великої кількості внутрішніх та зовнішніх зв'язків.

Принцип визначеності життєвого циклу. Релігійний простір як система розраховується на певний життєвий цикл; не слід прагнути того, щоб зробити його назавжди досконалим, що практично не-можливо. Однак з часом виникає необхідність внесення змін у про-цес одного життєвого циклу системи, і це слід враховувати.

Положення про наявність низки варіантів побудови релігійного простору як системи. Положення виходить з того, що неможливо відразу визначити оптимальний варіант системи або його неможливо побудувати з якихось причин.

Принцип вибору найкращого варіанта з низки альтернатив: вибір найкращого варіанта, його обумовленість залежать від системи критеріїв ефективності функціонування релігії в соціумі – досягнення суспільного та релігійного ідеалу (блага) як втілення певної ідеології (суспільної, релігійної, політичної тощо). “Можливі кілька шляхів розвитку складного об’єкта, – пише О.Самарський. Майбутнє неоднозначно визначається теперішніми (початковими умовами), його не можна передбачити, спираючись лише на попередній досвід. Оптимальний шлях розвитку потрібно вибирати, його потрібно враховувати, ним потрібно управляти” [23, с. 36].

Як бачимо, складність побудови релігійного простору як системи визначається не просто збільшенням його розмірності, а і його багатофункціональністю, багатокритеріальністю його діагностування, ієрархічністю структури, наявністю підсистемного при-

значення та різної природи. Хоча ця складна система складається із сукупності окремих підсистем зі своїми локальними засобами управління, функціонування релігії в соціумі має підпорядковуватися єдиній меті, яка поставлена перед релігією в цілому.

Виходячи з розмаїття та нелінійності релігійного простору як системи стає можливим сформулювати низку принципів управління:

а) у будь-якій підсистемі релігійного простору функціонують надлишкові адаптивні елементи, відносно незалежні від регулятивного впливу, форм контролю, видів управління. Саме вони забезпечують саморозвиток релігійного простору за непередбачуваних змін умов життєдіяльності суспільства;

б) необхідно орієнтуватися на індивідуальні тенденції розвитку релігійності та духовності особистості і навчитися “потрапляти” у резонанс з ними при зовнішньому втручанні;

в) при зовнішньому втручанні у процес управління релігійним простором необхідно не будувати і навіть не перебудовувати, а ініціювати, виводити цю систему на власні, притаманні лише їй лінії розвитку, його природний атрактор (відповідність змісту суспільної, державної, релігійної ідеології);

г) гранично жорстка планомірність, надлишкова централізація та заорганізованість, насильне “перероблення” релігійно-го простору як системи, що саморозвивається, дає зворотний ефект, призводить до непередбачених наслідків, кризового стану в різних сферах суспільства. Ефект можна досягнути, лише скеровуючи вплив на процес розвитку нелінійної системи, що збігається з внутрішніми властивостями цієї системи, тобто є резонансним. У кожному нелінійному процесі є “певна область параметрів чи стадія, де нелінійна система особливо чутлива до впливів, співзвучних з її внутрішніми властивостями (назвемо їх для стислості резонансними впливами). Резонансне збудження становить великий інтерес у синергетиці. Розуміння способів впливу на складні системи та наслідки таких впливів – кінцева мета їх дослідження” [13, с. 43].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Знання принципів складних систем формування релігійного простору та принципів управління ним відкриває нові можливості пошуку способів організації управління певною системою.

1. Існує багато шляхів розвитку релігійного простору виходячи з ідеї поля шляхів розвитку спектра структур складної системи, що самоорганізується. Це означає, що є більш ефективний, опти-

мальний шлях розвитку такої системи. Одним зі способів управління релігійним простором є вибір ефективного шляху його розвитку.

2. Способом управління релігійним простором є реалізація принципу заборони, тобто знання обмежень, за які не можна вийти, які не можна усунути в процесі розвитку певної системи. Хоча шляхів розвитку такої системи може бути дуже багато, проте їх кількість усе ж обмежена. Обмежені і можливості реалізації таких шляхів, бажаних суб'єкту діяльності. Знання заборон, обмежень - це один зі способів економії матеріальних, духовних ресурсів та часу управлінського впливу.

3. Способом управління релігійним простором є вихід на атрактор, майбутню форму організації системи. Остання є підсистемою системи формування стану духовності суспільства. Кожна спільність може розраховувати, описати для себе бажані та здійснювані "сценарії" розвитку такої системи. Знаючи майбутнє бажаного стану, правильно ініціюючи бажані тенденції самоорганізації релігійного простору, можна зекономити час виходу на атрактор, майбутню форму організації. Структури-атрактори як майбутні стани, форми існують у "згорнутому" вигляді або виступають наперед заданими. Такими є властивості відповідної нелінійної системи. Патерни самоорганізації і еволюції наявні до самих процесів еволюції. Атрактори набувають вигляду "пам'яті про майбутнє", "згадування про майбутню активність". Спроби побудувати організацію, яка виходять за межі сфери тяжіння ("конуса" атрактора), завершуються невдачею. Все, що не відповідає структурам-атракторам, приречене на поразку. Історію людства можна розглядати як історію розвитку різних форм кооперації, тобто об'єднання людей на основі інтересів для досягнення спільної мети. Якщо фактори, що впливають на організацію суспільства, гармоніюють із самоорганізацією, відповідають спільним або хоч би корпоративним інтересам людей, то це є додатковим фактором прогресу суспільства. Це стосується і релігійної ідеології як основи логіко-змістової інтеграції релігійного простору України.

Отже, доходимо висновку, що концепція самоорганізації релігійного простору, незважаючи на її неповноту та недостатню розробленість, усе ж дає ключ до вирішення питань з управління певною системою. Сутність процесу управління релігійним простором України полягає у правильному ініціюванні бажаних щодо соціальних та релігійних спільнот, суспільства тенденцій саморозвитку цієї системи. Такий підхід щодо управління релігійним простором має універсальне значення. Резонансний вплив на певну систему не сприймається як конформізм та сприяє її

розвитку. По суті, важлива не сила і тривалість резонансного впливу, а його правильна природно-соціально просто-рова і темпоральна організація, топологічне узгодження з її власними структурами. Необхідне усвідомлення умов для виявлення внутрішнього хаосу, максимального розширення поля пошуку, урівно-важування головного та другорядного.

Основними напрямками подальших досліджень є: уточнення поняття процесу та принципів змін у релігійному просторі (флуктуації релігійних систем); ціннісно-культурологічні детермінанти релігійного простору; деталізація причин та механізмів взаємозв'язку релігійного і політичного простору як перспективний напрям розроблення цієї проблематики в межах міждисциплінарних досліджень релігієзнавства, політології й науки державного управління.

Список використаних джерел

1. *Аникин Д. А.* Конструкция религиозного пространства: механизмы и методы социализации / А. Д. Аникин // Социализация молодежи: проблемы и перспективы / под ред. Е. Н. Медведевой. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2010. – С. 66–74.
2. *Бесекекерский В. А.* Теория систем автоматического управления / В. А. Бесекекерский, Е. П. Попов. – М. : Наука, 1972. – 750 с.
3. *Бурдые П.* Генезис и структура поля религии / П. Бурдые // Социальное пространство: поля и практики. – СПб. : Алетейя, 2007. – С. 7–74.
4. *Вебер М.* Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К. : Основи, 1994. – 261 с.
5. *Габермас Ю.* Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас ; пер. з нім. – Львів : Літопис, 2000. – 318 с.
6. *Гидденс Э.* Устроение общества: очерк теории структуризации / Э. Гидденс. – М. : Академ. проект, 2003. – 528 с.
7. *Гошко А. О.* Контури нового управлінського курсу трансформації України / А. О. Гошко, Г. А. Дмитренко, В. М. Князев. – К. : НАДУ, 2004. – 176 с.
8. *Добров Г. М.* Технология программно-целевого управления / Г. М. Добров. – К. : Техника, 1985. – 206 с.
9. *Дружинин В. В.* Системотехника / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов. – М. : Радио и связь, 1985. – 200 с.
10. *Дюркгейм Э.* Элементарные формы религиозной жизни. Тотемическая система в Австралии / Э. Дюркгейм // Социология

религии: классические подходы : хрестоматия / науч. ред. и сост. М. П. Гапочки и Ю. А. Кимелева. – М. : ИНИОН РАН, 1994.

11. *Згуровский М. З.* Системный анализ (проблемы, методология, приложения) / М. З. Згуровский, Н. Д. Панкратова. – К. : Наук. думка, 2005. – 743 с.

12. *Здіорук С. І.* Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття : монографія / С. І. Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.

13. *Князева Е. Н.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб. : Алетей, 2002. – 414 с.

14. *Ловцов Д. А.* Управление безопасностью эргасистем / Д. А. Ловцов, Н. А. Сергеев. – М. : РАУ-Ун-т, 2001. – 224 с.

15. *Луман Н.* Общество как социальная система / Н. Луман ; пер. с нем. А. Антоновский. – М. : Логос, 2004. – 232 с.

16. *Николаев В. И.* Системотехника. Методы и приложения / В. И. Николаев, В. М. Брук. – Ленинград : Машиностроение, 1985. – 194 с.

17. *Павлов В. В.* Начало теории эргатических систем / В. В. Павлов. – К. : Наук. думка, 1975. – 230 с.

18. *Поспелов Г. С.* Программно-целевое планирование и управление / Г. С. Поспелов, В. А. Ириков. – М. : Сов. радио, 1976. – 220 с.

19. *Поспелов Д. А.* Ситуационное управление. Теория и практика / Г. С. Поспелов. – М. : Наука, 1986. – 288 с.

20. *Пригожин И.* От существующего к возникающему: время и сложность в физических науках / И. Пригожин. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 288 с.

21. *Решетняк О. М.* Релігійний простір України: зміна світоглядних орієнтирів від язичництва до християнства / О. М. Решетняк // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. – К. : КНУ, 2007. – № 27–28. – С. 87–90.

22. *Садовский В. Н.* Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ / В. Н. Садовский. – М. : Наука, 1974. – 279 с.

23. *Самарский А. А.* Введение в теорию разностных схем / А. А. Самарский. – М. : Наука, 1971. – 552 с.

24. *Тоффлер Е.* Третья волна / Е. Тоффлер ; з англ. пер. А. Євса. – К. : Видавн. дім Всесвіт, 2000. – 480 с.

25. *Чуйко В. Л.* Рефлексія основоположень методологій філософії науки / В. Л. Чуйко. – К. : Центр практ. філософії, 2000. – 262 с.